

зумовлюється високими соціальними стандартами, захистом і підтримкою з боку держави. Значною мірою тяжіння до такої моделі зумовлюється й радянським минулим. Однак, у сучасних умовах соціал-демократія для нас скоріше за все не підійде. Значною мірою вона буде сприяти збереженню громіздкого бюрократичного апарату й заважати формуванню активного середнього класу. Водночас слід пам'ятати, що саме демократія може служити гарантією ефективного використання суспільного потенціалу й виробленню ефективних механізмів розв'язання назрілих проблем.

УДК 321.01(430)(09)

Р. І. Коцан – кандидат політичних наук,
докторант кафедри політології та
державного управління
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Концепт кордону в працях Карла Хаусхофера

*Роботу виконано на кафедрі політології та
державного управління СХУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано доробок представника німецької школи геополітики генерала К. Хаусхофера щодо концепту кордону. Показано роль К. Хаусхофера у теоретичному осмисленні суті кордону та його ролі у політичних взаємодіях.

Ключові слова: геополітика, кордон, політика, територія, держава.

Kotsan R. I. The Concept of the Border in the Writings of Karl Haushofer. The contribution of the German school representative of geopolitics general Karl Haushofer as for the concept of the border is analyzed. The role of K. Haushofer in the theoretical understanding of the essence of the border and its role in political interactions are shown.

Key words: geopolitics, border, policy, area, state.

Актуальність дослідження. Виникнення поняття «кордон» зазвичай пов'язують із виникненням інституту держави. Прикладні знання про кордони виростили із практичних потреб. Окреслення «власної» території було серед першочергових завдань кожної держави при усіх політичних режимах. Науково-теоретичне осмислення кордону відбувалось значно повільніше, але паралельно із розвитком прикладних знань про кордони. Теоретичні підвалини наукового супроводу дослідження кордонів були закладені ще в античні часи й продовжують розвиватись і досі. Значні досягнення у теоретичному осмисленні суті й ролі кордону були отримані з кінця ХІХ ст. до 60-х років ХХ ст. Вагомий внесок в узагальнення теоретичних засад формування та функціонування кордонів зробив представник геополітики німецький генерал К. Хаусхофер.

Метою нашого дослідження є аналіз праць К. Хаусхофера щодо концепту кордону. Для досягнення мети нами були поставлені такі **завдання**: проаналізувати працю К. Хаусхофера «Кордони в їх географічному та політичному значенні»; показати внесок автора у теоретичну розробку суті поняття «кордон», його ролі у політичних взаємодіях та міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Карл Хаусхофер (1869–1946) – один із засновників німецької класичної школи геополітики. Народився в Мюнхені в баварській консервативній аристократичній сім'ї. Його батько був професором політичної економії в Мюнхенському технічному університеті. Після закінчення гімназії (вищої академічної школи), всупереч сімейній традиції, він вирішив стати професійним військовим. Протягом 1895–1897 рр. майбутній класик геополітики прослухав серію курсів у Баварській військовій академії. К. Хаусхофер, ставши у 1899 р. офіцером, більше двадцяти років прослужив в армії. Брав участь у битвах Першої світової війни й вийшов у відставку в чині генерал-майора. В роки Другої світової війни К. Хаусхофер одержав ранг бригадного генерала.

Плідно займаючись науковою роботою, К. Хаусхофер опублікував близько 400 наукових і науково-популярних праць та декілька сотень статей. Серед основних його робіт заслуговують на увагу «Кордони в їх географічному і політичному значенні», «Панідії в геополітиці», «Статус-кво і оновлення світу», «Континентальний блок», «Геополітика Тихого океану», «Японська імперія в її географічному розвитку», «Світова політика сьогодні» та низка інших. Показово, що дружина Хаусхофера Марта переклала на німецьку мову книгу англійського геополітика Дж. Фейргріва «Географія і світова могутність» [1].

У 1927 р. К. Хаусхофер завершив роботу над фундаментальною монографією «Кордони в їх географічному і політичному значенні», в якій запропонував власний варіант «справедливого», на думку автора, вирішення проблеми кордонів [2]. У передмові до книги К. Хаусхофер висловив надію, що в недалекому майбутньому не знайдеться місця дискримінації, й «багатомільйонні стародавні культурні народи не стоятимуть як безперервно звинувачувані, бідні, пограбовані перед закритими дверима, закриті кордонами й перетнуті дорогами в майбутнє». Звичайно, Хаусхофер мав на увазі, передусім, Німеччину, яка втратила значні території після Версаля. Дослідники праць К. Хаусхофера сходяться на думці, що для всіх праць ученого характерне різко негативне ставлення до рішень Версальського договору. Територіальні зміни, які сталися після Версаля, К. Хаусхофер зображує як такі, що поставили Німеччину в безвихідне становище, позбавивши її «життєвого простору». Подібна оцінка дається рішенням Версаля з приводу колоній. Слід також відзначити, що К. Хаусхофер зображує Німеччину, як таку, що багато втратила після поразки в Першій світовій війні, однак знімає з неї відповідальність за її розв'язання. В трактуванні цієї проблеми він апелює не до історичних фактів, а до психології та «патріотизму». Хаусхофер ніби продовжує лінію німецької делегації у Версалі. Оскільки договір був підписаний, то з юридичного боку він позбавлений можливості прямо заперечувати відповідальність Німеччини за розпочату війну, а це дає підстави автору ухилятися від обговорення цього питання, використовувати різноманітні «обхідні маневри».

Кордон, на глибоке переконання К. Хаусхофера, є складовим чинником життя нації, отже його треба захищати. Той, хто цього не робив, буде відчужений кордоном і йому, рано чи пізно, доведеться за це розплатитися. Визнаючи «природність» кордонів гірські хребти, великі ріки, пустинні й заболочені місця, які завжди відігравали велику роль у житті держави, вчений, все-таки, натякає на їх перегляд, адже не може німецька нація перебувати в принизливому становищі. Наслідуючи ідеї свого вчителя Ф. Ратцеля, Хаусхофер вважає нормальним, а точніше, повністю допустимим просторове розширення держав, не виключаючи при ньому й можливість освоєння земель, які раніше були непридатними для життя. Ідею «розширення простору» К. Хаусхофер більш чіткіше сформулює у пізнішій своїй праці «Континентальний блок»: «Адже кожна перемога в кінцевому рахунку виражається в просторі, а приз перемоги – одержана територія. Але вона повинна бути насправді захоплена й стати такою». В роботах К. Хаусхофера часто

зустрічається формула «розбійники моря» й «розбійники степу», при допомозі якої вчений намагається зображувати себе противником імперіалістичної, загарбницької політики. Дослідники праць ученого стверджують, що цим самим він «вносить плутанину в саме питання про історичне формування держав, ставлячи знак рівності між природним пересуванням народів і колоніальним загарбанням».

У розділі про психологію кордонів держави та їх типи К. Хаусхофер наводить свій ідеал кордону «чіткий, стабільний кордон сильної прикордонної форми, який по суті справи належить сильнішому». Такий кордон, на думку вченого, зберігається навіть тоді, коли сильніший змушений відступати. Що стосується сухопутного кордону Німеччини на заході, то він нагадує «зруйновану стіну», з якої випали найцінніші камені попередньої будови, та й ті лежать на чужій, але вже не своїй землі. Безсумнівно, йдеться про землі, які за Версальським договором відійшли до Франції. Кульмінацією свого дослідження К. Хаусхофер вважає «виховання усвідомленого почуття кордону». «Політичне почуття кордону», вважає дослідник, найкраще збереглося в Японії. Для того, щоб цього досягти повною мірою, має мати місце рівновага між «настроєм і результатом», але аж ніяк не обійтися без «практичних справ», без «бойової участі як особисті, так і мас у вихованні почуття кордону». Тільки годі завершиться «усвідомлене повернення до інстинкту самозбереження», але «на більш високому рівні».

Заслугою К. Хаусхофера можна вважати запропоновану власну типологію кордонів, де ним виділено його п'ять різновидів: 1) наступаючий кордон, який складається з висунутих уперед опорних органів; 2) високоорганізований, насичений комунікаціями кордон, який постійно розвивається й розширюється («кордон наготові»); 3) кордон рівноваги, який можливий завдяки спільному розумінню обидвох сторін; 4) укріплений кордон у стані оборони; 5) кордон, напередодні розпаду – роззброєний, кинутий напризволяще, відкритий для проникнення, вторгнення тощо. Хаусхофер також поділяє кордони на «спокійні», «інертні», «легко збуджені» та «застійні» [2].

У розділі «Оборона кордону й кордон оборони» вчений звернув увагу на військово-технічну організацію кордону: «Підтримка кордону в боєздатному стані вимагає насамперед клопіткої роботи всіх у державі в ім'я досягнення прикордонної оборони». Але, вважає К. Хаусхофер, все повинно мати свою міру, бо «це незнання міри, звичайно, викликає переляк за кордоном».

Окремий розділ дослідник присвятив кордонам німецького народу й держави, піддавши нищівній критиці «ідею пан-Європи». Вона, на його глибоке переконання, «втягнула б нас, обікрадених простором, в жорстокі битви французького, бельгійського й нідерландського імперіалізму за колонії». Всі біди німецького народу, – вважає К. Хаусхофер, – «мають причиною два моменти: перший – особливість нашого життєвого простору, й другий – зарано виявлений внутрішній настрій нашої високообдарованої, але схильної до шизофренічних катастроф народної спільноти».

Оптимістично завершує свою працю К. Хаусхофер: «...Бувають часи апатії та втоми: вони приходять і шуючи їх розгубити й проспати успадкований простір і майбутнє своїх дітей... Слід вважати своїм обов'язком без спочинку окликати їх як сомнамбул до тих пір, поки вони не ночують і не прокинуться, щоб зміцнити й розширити свої кордони... Кожний повинен спробувати створити завершений власний образ кордонів свого державного, народного й культурного ґрунту, навіть якщо такий образ пригодиться тільки будівничим храму прийдешніх часів!».

Висновки. К. Хаусхофер зробив значний внесок у розвиток теоретичної лімології (науки про кордони), запропонувавши власне бачення кордону, типологію кордонів, обґрунтувавши військово-технічну організацію кордону, виховання

«почуття кордону», наявність прикордонного простору та узагальнивши багато інших питань, пов'язаних із цим феноменом.

Джерела та література

1. Вегеш М. Геополітика в іменах / М. Вегеш. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – 216 с.
2. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении / К. Хаусхофер // Классика геополитики. XX век. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – С. 227–598.

УДК 327(438+47+57+477):321.013(091)

Andrzej Wawryniuk – кандидат наук географических, docent Wchodnioeuropejskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki i Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie;
Roman Kotsan – кандидат наук политических, doktorant nauk politycznych i administracji publicznej Wchodnioeuropejskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki

Traktat ryski z 1921 r. a wschodnia granica Polski z Rosją i Ukrainą

Роботу виконано в СНУ ім. Лесі Українки

Wawryniuk Andrzej, Kotsan Roman. Traktat ryski z 1921 r. a wschodnia granica Polski z Rosją i Ukrainą. Lata dwudzieste XX w. były wyjątkowo trudne zarówno dla dyplomacji, jak i narodów Polski, Rosji i Ukrainy. Polska po uzyskaniu niepodległości dążyła do zapewnienia suwerenności i przyłączenia rozległych terenów, utraconych podczas rozbiorów, mając poparcie Rady Ambasadorów większości państw Europy Zachodniej. Ukraina czuła się pokrzywdzona poprzez wycofanie zgody na przyłączenie do niej Chełmszczyzny. Konfliktową sytuację, przynajmniej na krótki okres, kończył Traktat ryski i delimitacja granicy wschodniej Polski.

Kluczowe słowa: Traktat ryski, delimitacja granicy, niepodległość, suwerenność, Związek Radziecki, Białoruś, Ukraina, Wołyń, Zbrucz, Dniestr, obywatelstwo polskie, transport kolejowy.

Вавринюк Анджей, Коцан Роман. Ризький договір 1921 року та східний кордон Польщі з Росією й Україною. Двадцять років ХХ ст. були надзвичайно важкими для дипломатії народів Польщі, Росії та України. Польща після здобуття незалежності прагнула забезпечити суверенітет і приєднання великих територій, втрачених під час її розділу, маючи підтримку Ради послів більшості країн Західної Європи. Україна почувалася скривдженою в зв'язку з скасуванням згоди на приєднання до неї Холмщини. Конфліктна ситуація, принаймні на деякий час, була вичерпана завдяки Ризькому мирному договору й делімітації східного кордону Польщі.

Ключові слова: Ризький договір, делімітація кордону, незалежність, суверенітет, Радянський Союз, Білорусь, Україна, Волинь, Збруч, Дністер, польське громадянство, залізничний транспорт.